

Sveriges tidiga formella penningväsende

RODNEY EDVINSSON *Stockholms universitet och SCAS*

BO FRANZÉN *Stockholms universitet*

Föreliggande uppsats analyserar framväxten av ett formellt penningväsende i Sverige 995–1525. Ett av de tidigaste tecknen på monetarisering inträffade under andra halvan av 1200-talet och innebar att betalningar i bevarade källor huvudsakligen anges i mynt som räknats i stället för att vägas. Skillnaden mellan ett mynts nominella värde och dess värde som silver utgjordes av slagskatt. Myntförsämringen under 1300- och 1400-talen motverkades av att silvrets köpkraft ökade kraftigt.

Inledning

Sverige är en stat med en lång politisk förhistoria som via sin kungamakt sträcker sig gott och väl tusen år tillbaka i tiden. Nästan lika gamla anor gäller den monetära historien. Sveriges Riksbank är världens äldsta centralbank och slog upp sina portar vid nuvarande Järntorget i Gamla Stan redan 1668. Det har länge varit känt att de första mynten som präglades i dagens Sverige tillverkades i ett mynthus i Sigtuna år 995. Det undersöktes av arkeologer på 1990-talet och myntherren bakom präglingen var sveakung med rötter i Västergötland, Olof Eriksson (Skötkonung). Det var fråga om en för tiden imponerande myntning vad gäller såväl antal

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

Vi är tacksamma för ekonomiskt stöd från Jan Wallanders och Tom Hedelius Stiftelse, Riksbankens Jubileumsfond, Gunnar Ekströms stiftelse för numismatisk forskning samt Swedish Collegium for Advanced Study.

Rodney Edvinsson, f. 1971, är lektor och docent i ekonomisk historia vid Stockholms universitet, samt Pro Futura Scientia Fellow vid Swedish Collegium for Advanced Study.

E-post: rodney.edvinsson@ekohist.su.se

Bo Franzén, f. 1954, är lektor och docent i ekonomisk historia vid Stockholms universitet med inriktning mot medeltiden.

E-post: bo.franzen@ekohist.su.se

som dessas storlek, men svårförklarligt nog fick den ett abrupt slut efter 35 år, se nedan.

Forskningen kring den vikingatida och medeltida svenska myntningen är omfattande och utförd efter varierande frågeställningar. Syftet med föreliggande uppsats är att utifrån de senaste forskningsrönen och ny sammanställning av empiri diskutera och förklara penningväsendets framväxt i Sverige. Växelkursen på mark silver i mark penningar är den viktigaste indikatorn på penningvärdets förändring under medeltiden, och möjliggör en jämförelse mellan de svenska och internationella priserna. Växelkurserna har tidigare samlats in av Rodney Edvinsson, Bo Franzén och Johan Söderberg inom ramen för ett projekt som finansierats av Riksbanken.¹ Vi presenterar också nya hypoteser om växelkursen mellan mark penningar och mark silver på 1200-talet, en period då de bevarade skriftliga källorna är mycket begränsade.

Teoretiska utgångspunkter

Innan vi skildrar några av huvuddragen i den svenska penningens äldsta historia är det nödvändigt att kort redogöra för hur den ekonomiska forskningen ser på pengar. När människor byter sina nyttigheter direkt med varandra, vilket är ovanligt i en modern ekonomi, utgör ett generellt problem för köpare och säljare att komma till avslut. Det löses genom indirekta byten med pengar.² Pengar kan sägas vara bärare av fyra huvudsakliga funktioner, som:

- betalningsmedel, medium för att erhålla varor, tjänster och tillgångar utan att behöva övergå till byteshandel;
- värdeagring, bevarare av marknadsvärde över tid;
- värdemätare, bärare av en abstrakt monetär räkneenhet för att kunna jämföra värdet på varor, tjänster och tillgångar; samt
- standard vid uppskjuten betalning, bärare av en monetär enhet för att kunna jämföra nuvarande och framtida värden i finansiella kontrakt.³

1. Rodney Edvinsson, Bo Franzén & Johan Söderberg, "Swedish payment systems 995–1534", i Rodney Edvinsson, Tor Jacobson & Daniel Waldenström (red.), *Historical Monetary and Financial Statistics for Sweden: Exchange rates, prices, and wages, 1277–2008* (Stockholm 2010).

2. Eli Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. D. 1, Före frihetstiden, Bok 1, Medeltidshushållningens organisering 1520–1600* (Stockholm 1935) s. 45f.

3. Internationella valutafonden, *Monetary and Financial Statistics Manual* (Washington 2000) s. 57–59; Stanley Jevons, *Money and the Mechanism of Exchange* (London 1875) s. 13–18.

Alla funktioner måste i princip vara uppfyllda för att ett medium ska kunna definieras som pengar i strikt formell bemärkelse. Innan penningekonomins uppkomst fungerade ädelmetaller och även andra varor som betalningsmedel och värdelagring. Dessa varor, inklusive importerade mynt, var dock ännu inte pengar i strikt formell bemärkelse, eftersom de endast värderades för sina fysiska egenskaper och representerade inte en abstrakt monetär enhet. De fungerade i stället som ett slags informella pengar. Därigenom begränsades även deras funktion som betalningsmedel. Först när en statsmakt började tillverka mynt som var lagliga betalningsmedel, "legal tender", uppstod formella pengar. Genom att pengar räknades i stället för att vägas – och därmed blev bärare av en abstrakt monetär enhet – minskade transaktionskostnaderna vid köp och försäljningar.⁴ Gränsen mellan vad som är pengar och vad som inte är det är dock svår att dra även i en modern ekonomi. Idag finns olika definitioner på vad som motsvarar penningmängden – de vanligaste två måtten är M_0 och M_3 . Medan M_0 bara omfattar sedlar och mynt, inkluderar M_3 även banktillgångar. Banktillgångars funktion som betalningsmedel är begränsad jämfört med sedlar och mynt, medan deras funktion som värdelagring uppfylls bättre än för sedlar och mynt.

Historiskt sett har varupengar, mynt, varit förknippat med substansvärde i form av ädelmetall i mynten – det är först en bra bit in på 1900-talet som helt substanslösa penningssystem kommit att bli legio i världen. Som en reminiscens av substanskravet kan omnämnas att svenska kronor försågs med ett visst innehåll av silver ända fram till 1968.

I den mån som mängden ädelmetall är standardiserad i mynten möjliggör det större transparens på marknaden. Ädelmetall bär förutom på bytes- och informationsvärde också på den egenskapen att kunna sparas till konsumtion eller investering vid ett för innehavaren bättre tillfälle. Att mynt bär på en viss mängd ädelmetall, exempelvis silver, innebär att man har svårt att föreställa sig att de skulle kunna bli värdelösa. Mynt med substans klarar normalt att uppfylla pengars funktion som värdelagring.

Det är statens makt som manifesteras i pengarna via de symboliska bilder dessa åsätts och gör dem värdefulla, och det alldeles oavsett om pengarna är gjorda av guld eller papper. Som varupengar fick mynt sitt

4. Thomas Sargent & Francois Velde, *The Big Problem of Small Change* (Princeton 2002) s. 19.

huvudsakliga värde genom den substans av värdemetall som de bar på och att staten garanterade metallens äkthet med sina insignier.⁵ Mot denna bakgrund menar Velde, Weber och Wright att varupengar kan betraktas som en hybrid av vara och pengar.⁶ Det som kännetecknar varupengar är att värdet på den ädelmetall de innehöll inte motsvarade 100 procent av deras nominella värde. Skillnaden togs ut som slagskatt. Att pengar värderades över sin substans på marknaderna kan ha möjliggjorts av att de accepterades av den emitterande staten vid skattebetalningar. Den funktionen verkar också ha relevans i analyser av förindustriella samhällen. Också pengars smidighet, som betalningsmedel och som information om alla andra nyttigheters relativa värde, förutsatt att de värderas i pengar, kan ha medverkat till ett högre värde för mynten än deras substans.⁷

Varupengars hybridkaraktär gav upphov till myntförsämring och inflation. Genom att minska på silverinnehållet i mynten kunde makt-havarna öka slagskatten. Detta gjordes speciellt under kristider, såsom krig, då makthavarna akut behövde öka sina inkomster. När många mynt med lägre ädelmetallinnehåll präglades sjönk deras värde tillbaka mot deras värde som vara, vilket i sin tur gav upphov till inflation. Makthavaren kunde då välja att sänka ädelmetallinnehållet ännu mera, alternativt att prägla bättre mynt som växlades in mot sämre mynt till en högre kurs.⁸

Pennningekonominns uppkomst i Sverige

Om vi återvänder till den monetära historien är det möjligt att guld spelade en större roll som monetär standard under antiken än under medeltiden. Västroms fall 476 följdes av några sekler av kris och omdaningar, som under sent 600-tal resulterade i nya ekonomiska strukturer, såsom ökad handel kring Nordsjön. Det tog sig också uttryck i en mo-

5. Charles Albert Eric Goodhart, *Money, Information and Uncertainty*, 2:a upplagan (London 1989) s. 34.

6. Francois Velde, Warren Weber & Randall Wright, "A Model of Commodity Money, with Applications to Gresham's Law and the Debasement Puzzle", *Review of Economic Dynamics* 2:1 (1999) s. 306.

7. Nathan Sussman, "Debasements, Royal Revenues, and Inflation in France During the Hundred Years' War, 1415–1422", *The Journal of Economic History* 53:1 (1993) s. 50.

8. Arthur Rolnick & Warren Weber, "Gresham's Law or Gresham's Fallacy?", *The Journal of Political Economy* 94:1 (1986); Sussman (1993); Nathan Sussman & Joseph Zeira, "Commodity Money Inflation: Theory and Evidence from France in 1350–1436", *Journal of Monetary Economics* 50:8 (2003).

netär innovation, det vill säga uppkomsten av ett jämförelsevis mindre slag av mynt, silverpennyn, som i otaliga varianter kom att dominera västra Europa i drygt ett halvt årtusende.⁹ I och med att silver – myntat såväl som omyntat – användes som ett slags standard redan under tidig europeisk medeltid, kom det successivt att bli till den dominerande metallen för ekonomiska ändamål i det vikingatida Skandinavien.¹⁰ Men långt före det, hade såväl myntad som omyntad ädelmetall letat sig hit och exempelvis romerska mynt utgör ett inte ovanligt arkeologiskt fynd vid skandinaviska utgrävningar.

Forskningen kring skandinavisk ekonomi under perioden 200–1200 utförs idag i huvudsak av arkeologer med hjälp av dels nya fynd, dels nya analyser av äldre data. Det är en forskningsfront i kontinuerlig rörelse och en grundfråga är förstås i vilken mån som spår av värdecirkulation – såsom av myntad och omyntad metall – härrör från handel; kvarlevor av det slaget kan ju ha tillkommit på annat sätt såsom via tributer eller plundring. De källkritiska problemen kring tolkningen av fynd, såsom mynt eller annan ädelmetall, är således stora. Också synes fjärrhandel varit livligare under senromersk tid än under följande sekler.¹¹ Om vi här skönjer en real ekonomisk tillbakagång i Skandinavien, så utgör det ett belägg på att den ekonomiska förhistorien är allt annat än en lång berättelse bestående av steg framåt mot mer moderna former.

Egen prägling av pengar skulle utgöra ett exempel på en sådan modernisering, ja rent av en revolutionerande samhällslig förbättring. Allmänt sett har man nog i svensk historiografi sett skandinavisk myntning under perioden 800–1200 som en berättelse, där en dylik bara förekommit i mån av materiella förutsättningar såsom tillgång på silver. Då myntprägling pågick i det danska Hedeby senast under tidigt 800-tal,¹² reser det frågan varför en dylik inte skulle ha kunnat upprättas på det samtida Gotland eller i Birka, vilka vi sedan länge vet bedrev handel i stort sett alla väderstreck.¹³ Det reser i förlängningen den viktiga frågan i vilken mån härskande skikt i Sverige verkligen ville prägla mynt, vilket skulle

9. Peter Spufford, *Money and its Use in Medieval Europe* (Cambridge 1988) s. 27.

10. Niels Hybel & Bjørn Poulsen B, *The Danish Resources c. 1000–1550: Growth and Recession* (Leiden 2007) s. 323 f.

11. Gareth Williams, "Silver Economies, Monetisation and Society: An Overview", i James Graham-Campbell, Soren M Sindbæk & Gareth Williams (red.), *Silver Economies, Monetisation and Society in Scandinavia AD 800–1100* (Århus 2011) s. 344.

12. Williams (2011) s. 345.

13. Eli Heckscher, *Svenskt arbete och liv: Från medeltiden till nutiden* (Stockholm 1941) s. 65.

kunnat innebära mindre kontroll av det byte av nyttigheter som trots allt förekom på den tidiga vikingatidens marknader.

Trots de stora geografiska skillnaderna går det att skönja vissa tendenser i 800- och 900-talens ekonomiska historia i det som skulle bli Sverige. Viktig är den blomstrande fjärrhandeln i alla väderstreck samt en tydlig trend mot mer och mer nyttjande av silver i bytet. Silvret fungerade inte sällan som betalningsmedel och nyttjades i såväl myntad form som omyntad. Många fynd föreligger av tackor och ringar som man klippte bitar av och som man vägde – vågar och vågvikter är ett vanligt fynd i vikingatida lager. Den myntade metallen bestod förstås av importerade pengar och ofta hittar vi så kallade proberingsmärken på dem, alltså att man huggit ut en liten bit av myntet för att kontrollera silvrets äkthet. Detta tyder på att de importerade mynten inte fungerade som pengar i strikt formell bemärkelse. Ett myntslag dominerar fyndmassan stort och det är de muslimska dirham, som tack vare sin stabila lödighet och vikt ofta saknar spår av probering. Man har rentav talat om perioden 800–1000 som en silvrekonomi och en trend under dessa 200 år är att andelen myntat silver ökar på det omyntades bekostnad. Att de tre senvikingatida rikena Danmark, Sverige och Norge år 995 startade en samordnad myntning ter sig som tämligen logiskt. Med vissa avbrott kom den danska och norska myntningen att bestå långt in i medeltiden, medan den svenska uppvisar en över hundra år lång lucka från och med 1030.

Den första svenska präglingen av mynt var förstås ett progressivt initiativ, men det är lätt att se att den bar på flera brister, varav några av dem synes helt onödiga, möjligtvis avsiktliga. De innehöll en god halt av silver, cirka 90 procent, vilket sannolikt innebar en så god lödighet som över huvud taget var tekniskt möjligt för tusen år sedan. Däremot var de inte alls standardiserade vad gäller vikten, som dirham länge var, och de var så pass stora att de var mer eller mindre otjänliga i mer vardaglig handel. De vägde allt mellan ett och fyra gram och de är faktiskt ett ovanligt fynd i Sigtuna, den stad där de präglades. Det gäller även som myntfynd betraktat; utrikes mynt är ett långt vanligare fynd. Eftersom Sverige för tusen år sedan, av allt att döma, hade långt till något som ens kunde utgöra ett embryo till ett skattesystem av stående utskylder, var nyttan av Sigtunamynten mycket begränsad som så kallat legalt betalningsmedel.

Den långa lakunen i svensk penninghistoria 1030 till mitten av 1100-talet synes vara parallell med ekonomisk kraftgång, åtminstone vad gäller fjärrhandel,¹⁴ vilket tyder på en svag kungamakt. Visst fog för den hypotesen kan hämtas i det faktum att den svenska kungamakten alls inte var involverad i den myntning som kom i gång 1153 i Västergötlands köpstad Lödöse. Som Roger Svensson övertygande visat var myntherren med all rimlighet en biskop.¹⁵ Först så sent som i 1200-talets början – då myntning också startats i Svealand – är det kungen eller en jarl som tagit över som myntherre.¹⁶

Fram till ungefär sekelskiftet 1300 präglades, jämfört med vikingatiden, endast ensidiga och långt mindre mynt. Dessa kallar vi idag för brakteater och förebilden till detta nya slag av myntning kom söderifrån. Sedan uppkomsten på 1100-talet kom brakteater särskilt ofta att bli präglade i ekonomiska randområden, som vi med en anakronistisk term kan etikettera som utvecklingsekonomier. Silvret var den givna myntsubstansen i dem, men koppar utgjorde ett vanligt och synnerligen varierande inslag. Mynt inom en och samma grupp av brakteater – alltså med exakt samma myntbild – kan variera från god lödighet till nästan ren koppar.¹⁷ Det är först på senare år, tack vare ny teknik, som det blivit möjligt att mäta det faktiska silverinnehållet, den så kallade finvikten, i mynt. Dessa nya tekniker skänker oss bättre möjligheter än för tidigare generationers forskare, ty de kommer att möjliggöra mer exakta studier över växelkurser och andra prisförändringar i och kring centrala ekonomiska spörsmål.

Som mer än antytts genomgick det medeltida monetära systemet stora förändringar. Olika valuta- och räkneshystem användes inom dåvarande och nuvarande Sverige, vilket kan skapa förvirring hos nutida läsare. En del av de monetära termer som nämns i källorna vet vi inte säkert innebörden av. Dessutom växlade gränserna. Endast silver myntades. Guldmynt användes som betalningsmedel, men dessa var importerade. Sveriges medeltida monetära system kan därför betecknas som en sil-

14. Heckscher (1941) s. 65.

15. Roger Svensson, *Renovatio Monetae: Brakteater och myntningspolitik i högmedeltidens Europa* (Sundbyberg 2012) s. 224 f.

16. Svensson (2012) s. 193 f.

17. Bo Franzén, "Kvinnor och jordprismarkörer i jordaffärer 1291–1370", i Britt Liljewall (red.), *Agrarhistoria på många sätt: 28 studier om människan och jorden: Festskrift till Janken Myrdal på hans 60-årsdag* (Stockholm 2009).

vermyntfot. Det monetära systemet utvecklades från ett viktsystem. I början cirkulerade silver som en ren vara. Viktenheten som användes i hela Norden var mark. Termen "mark lödig" finns dokumenterad från och med år 1341. Innan dess användes vanligen den latinska termen *marchas argenti puri*.¹⁸

Markens silverinnehåll skilde sig dock något mellan olika regioner. På 1500-talet ansågs en mark lödig väga 210,616 gram silver, vilket motsvarade nio tiondelar av en kölnisk mark, en enhet som användes i Tyskland. På 1300-talet vägde en mark ungefär 209 gram i Stockholm, 215 gram i Skara och 218 gram i Uppsala. Enligt en källa från 1282 vägde den danska silver-marken fyra procent mera än den svenska.¹⁹ Silverhalten i en mark lödig är fortfarande inte klarlagd. Kemiskt rent silver fanns inte på medeltiden. Den maximala silverhalten som kunde uppnås var 95–96 procent. Troligtvis hade en mark silver en något lägre silverhalt än så. Vissa källor tyder också på att silverhalten i en mark lödig försämrades under medeltidens två sista århundraden. Grundat på finsilverinnehållet på de penningar som cirkulerade och deras marknadskurs,²⁰ kan en mark silver ha motsvarat så mycket som 200 gram i början av 1300-talet. På 1520-talet var finsilverinnehållet i en mark lödig bara cirka 180–185 gram.²¹

Så fort mynt började präglas uppstod en skillnad mellan den monetära enheten och viktenheten för ädelmetallen som mynten var tillverkade av. Det kan ses som en diskrepans mellan varupengarnas funktion som betalningsmedel, vilket garanterades av myntens nominellt åsatta belopp, och som värdelagring, vilken garanterades av den metall som de var tillverkade av. Under andra halvan av 1100-talet och 1200-talet genomgick dåtida Sverige en monetarisering. Även vanliga bönder började använda pengar, vilket inte var fallet tidigare.²² Någon gång före 1300-talet uppstod en skillnad mellan en mark i silver, och en mark som räknades i mynt. Penningen var det enda mynt som präglades före mitten

18. "Mark", i Ingvar Andersson & John Granlund (red.), *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid, Bd 11, Luft-Motståndsrätt* (Malmö 1966).

19. *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev* 1207 (SDHK), Riksarkivet (RA).

20. Brita Malmer, *Den senmedeltida penningen i Sverige: svenska brakteater med krönt huvud och krönta bokstäver* (Stockholm 1980) s. 15–19 och 242.

21. "Mark" (1966).

22. Kjell Holmberg, "När kungens mynt blev allmogens mynt: En översikt över mynt, myntning och myntens roll i det svenska samhället under 1200-talet", i Kenneth Jonsson, Ulf Nordlind & Ian Wiséhn (red.), *Myntningen i Sverige 995–1995* (Stockholm 1995) s. 64.

av 1300-talet. En mark penningar kom att ha ett lägre värde än en mark i silver. Med mark penningar avsågs den monetära enheten mark som räknades i penningar. Under 1400-talet användes även termen "mark örtug", eftersom marken räknades i de större örtug-mynten.

"Mark penningar" finns omnämnd första gången i källmaterialet i början av 1200-talet.²³ Beteckningen mark finns dock dokumenterad redan på 1100-talet. Under 1100- och 1200-talet var det vanligt att betalningar gjordes i ädelmetaller eller utländska och äldre mynt som vägdes. "Mark guld" användes som term både på 1100- och 1200-talet,²⁴ men senare blev uttrycket ovanligt trots ett mer omfattande kvarlämnat källmaterial. När silvermynt vägdes och värderades efter sin vikt användes ofta termen "mark silver". Förekomsten av termen mark penningar i samband med betalningar ger därför en indikation på monetariseringen av ekonomin.

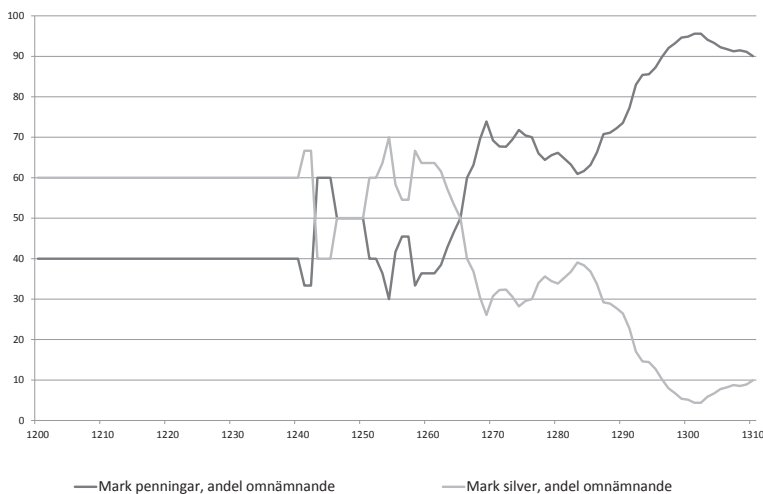
Figur 1 gör en jämförelse mellan hur vanlig termen mark penningar var jämfört med termen mark silver. Den grå kurvan anger omnämnande av termen mark penningar som andel av totala omnämnande av mark penningar och mark silver. Det empiriska materialet har tagits fram i en databas som upprättats av Bo Franzén och Gösta Hedegård. Databasen bygger på Svenskt Diplomatarium 1164–1318 och dateringarna är för vissa källor ungefärlig. Fram till ungefär 1260 var beteckningen mark silver något vanligare än mark penningar. Under 1260-talet ändrades detta, och beteckningen mark penningar blev den vanligast förekommande. Under 1280- och 1290-talen blev beteckningen mark penningar ännu vanligare, vilket indikerar en andra våg av monetarisering under 1200-talet. Detta sammanföll också med införandet av ett gemensamt monetärt system i hela dåvarande Sverige. Runt 1300 var andelen omnämnande för mark silver under tio procent.

Problemet för kungamakten var att om den var för svag så mottogs inte de präglade mynten som generella betalningsmedel. Att majoriteten av de transaktioner som finns bevarade i skriftliga källor före 1260 inte genomfördes i mark penningar tyder på en svag kungamakt. Först när mynten värderades efter sitt nominellt åsatta belopp, och inte efter sitt silverinnehåll, uppfyllde de sin funktion som värdemätare, som bärare

23. SDHK, 318, RA.

24. SDHK, 214, 287, 288, 603, 771, och 1286, RA.

FIGUR 1: Andel omnämmande av mark penningar respektive mark silver av totala antalet omnämmanden av de båda termerna, glidande 15-årigt medelvärde (1200–1240 total andel).

Källa: Bo Franzén & Gösta Hedegård, kommande databas, som bygger på *Svenskt Diplomatarium* 1164–1318.

av en abstrakt monetär enhet. De kunde räknas i stället för att vägas, vilket innebar att de fullt ut kunde uppfylla sin funktion som generellt betalningsmedel. När varor betalas med andra varor på basis av de senares fysiska egenskaper handlar det fortfarande om en form av byteshandel.

Under perioden 1258–1370 användes pengar som värdemätare i majoriteten av de bevarade källorna över arrenden, även om många arrenden även angavs *in natura*, både *in natura* och pengar samt silver.²⁵ Detta tyder på att pengar under denna period även uppfyllde sin funktion som standard vid uppskjuten betalning.

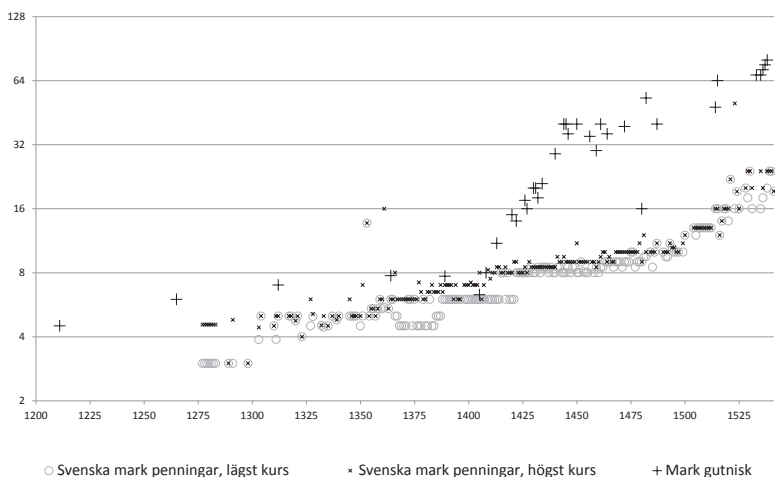
Fram till slutet av 1200-talet gick det olika antal penningar på en mark. Överallt var marken indelad i åtta öre respektive 24 örtugar. Olika penningar var i omlopp inom nuvarande Sveriges gränser som hade olika värde. I Svealand motsvarade en mark 192 penningar, medan i Götaland räknades en mark som 384 penningar, men marken var lika mycket värd i båda regionerna. På Gotland räknades en mark som 288 penningar, och

25. Bo Franzén, *Folkungatidens monetära system: Penningen mellan pest och patriarkat 1254–1370* (Stockholm 2006) s. 135.

denna mark skilde sig i värde från marken i Götaland och Svealand. Den gotländska penningen cirkulerade även i stora delar av Götaland, och har återfunnits runt om Östersjön.²⁶ I Skåne, Blekinge och Halland, som tillhörde det danska systemet, gick det 240 till 288 penningar på en mark.²⁷ På 1300-talet gick Danmark och Norge över till det tyska räknesättet där en mark delades in i 16 skillingar eller 192 penningar.

Figur 2 presenterar kursen på mark silver i svenska mark penningar respektive mark gutniska. Detta grundas på mer än 700 noteringar under medeltiden.²⁸ De första kända skriftliga källorna som anger kursen mellan mark i silver uttryckt i svenska mark penningar är från slutet av 1200-talet. För mark gutnisk finns en kurs redan i början av 1200-talet. Beteckningen mark gutnisk kan dock ha genomgått en förändring, och därför är inte kursen i mark gutnisk i figuren jämförbar över tid.

FIGUR 2: Kursen på mark silver i svenska mark penningar/örtug (lägst respektive högst kurs under ett år) samt i mark gutniska.

Källa: Edvinsson, Franzén & Söderberg (2010).

26. Henrik Klackenborg, *Moneta nostra: Monetariseringen i medeltidens Sverige* (Stockholm 1992) s. 183.

27. Hans Hildebrand, *Sveriges medeltid. Bok 2, Städerna*, omtryck (Stockholm 1983) s. 773.

28. Edvinsson, Franzén & Söderberg (2010).

I figur 2 anges både en högsta och lägsta kurs för svensk mark penningar som rapporterats under ett år. Under större delen av den undersökta perioden var skillnaden mellan lägsta och högsta kurs ganska liten, men i slutet av 1200-talet var skillnaden stor. Petter Dijkman (1647–1717) skrev på 1600-talet att han hade tillgång till gamla köpebrev, som angav kursen tre mark penningar på en mark silver åren 1277–1283, 1289 och 1298.²⁹ Dessa källor går inte att återfinna idag. Det som talar för Dijkmans trovärdighet är att hans senare kurser motsvaras av källor som finns kvar. Från 1291 finns källor på en kurs på tre respektive 4,25 mark penningar.³⁰ Den första stämmer alltså överens med Dijkman. Grundat på en källa från Vatikanen kan man räkna ut en kurs på 4,56 mark penningar på en mark silver som gällde under åren 1274–1282.³¹

Varför det förelåg stora kursskillnader i slutet av 1200-talet, som finns dokumenterade av flera från varandra oberoende källor, är en mycket intressant fråga. Det kan tyda på att kursen gällde olika valutor. En hypotes som tidigare förts fram av oss är att flera, olika penningar myntades under olika perioder som hade olika silverinnehåll, men som cirkulerade samtidigt.³² Denna hypotes kan behöva revideras. Det som talar mot den är att de penningar som präglades hade ungefär samma silverinnehåll – skillnaden består bara i att svealändska penningar vägde dubbelt så mycket som götländska. Den myntförsämring som inträffade i slutet av 1200-talet kan inte förklara de stora kursskillnaderna. Enligt Roger Svensson rådde det fram till 1250 eller 1290 regelbundet återkommande myntindragningar.³³ De gamla mynten växlades in till en lägre kurs i de nya mynten. Skillnaden blev en slagskatt för kungen. De nya mynten cirkulerade till en bättre kurs än de gamla eller värdet på den silvermetall de var tillverkade i. Att Vatikanen räknade på en sämre kurs för svenska penningar kunde bero på att den värderade dessa till sitt silverinnehåll. För Vatikanen var de svenska penningarna ett utländskt mynt. Det var vanligt att utländska mynt cirkulerade som ädelmetall snarare än som

29. Petter Dijkman, *Observationer, Som kunna gifwa någon anledning tildhe forna Swenscars och Göthers Penninge Rächningz beskaffenheet / uithi många hundrade åhr tillbaka / uthurtheras egne Handlingar / Lager / Afskeder / Recesser, Kiöpebreef / Contracter och Räkningar* (1686, omtryck Göteborg 1980) s. 78–79.

30. Franzén (2006) s. 294.

31. SDHK 1207, RA.

32. Edvinsson, Franzén & Söderberg (2010).

33. Svensson (2012) s. 14; Roger Svensson, "Re-Coinage in Medieval Sweden", *IFN Working Paper*, nr. 1040 (2014).

pengar. Problemet med hypotesen om regelbundna myntindragningar före 1290 är dock att det inte går att hitta explicit stöd för den i det bevarade källmaterialet.

I Upplandslagen görs en skillnad mellan en mark karlgill och en mark köpgill,³⁴ utan att ange värderelationen mellan dessa. Karlgill användes antagligen vid olika böter, medan köpgill användes för mynt som var lagligt betalningsmedel på olika marknader. Det står också om ”örar karlgilla med tolv penningar på örtugen”.³⁵ I Svealand räknades dock åtta penningar på en örtug. En tolkning är att en mark karlgill var lika mycket värd som 1,5 mark köpgill. En ytterligare tolkning är att mark karlgill var densamma som mark silver. Problemet är att när Upplandslagen stadfästes 1296 finns det inga belägg för att kursen på mark silver skulle varit så låg som 1,5 mark penningar. Som nämnts ovan är den lägsta kursen från denna period tre mark penningar. Folke Dovring menar att argumentet att det skulle ha gällt ett tidigare förhållande inte är hållbar.³⁶

Det som talar mot en värdeskillnad mellan mark karlgill och mark köpgill är att den aktuella källan talar om en örtug karlgill som räknades i tolv penningar, inte om en örtug i åtta bättre penningar. Det finns även andra källor för denna tid som anger att en örtug av samma värde kunde räknas i olika antal penningar.³⁷ Man kan visserligen tänka sig att den gamla marken till högre värde kunde räknas upp med tolv nyare penningar av lägre silverinnehåll, men Upplandslagen säger inte uttryckligen att en mark karlgill är mer värd än en mark köpgill.

En ytterligare hypotes skulle kunna vara att en mark karlgill och en mark köpgill hade samma värde, men att skillnaden berodde på i vilken typ av penningar som dessa räknades i. Om det fanns en värdeskillnad kan man undra varför Upplandslagen i övrigt huvudsakligen bara nämner mark, utan att specificera vilken typ av mark det handlar om. Detta går tillbaka på Roger Svenssons analyser utifrån återkommande myntindragningar. Anta exempelvis att 12 gamla penningar, som endast cirkulerade i förhållande till sitt silvervärde och inte längre gällde vid

34. *Svenska landskapslagar: Tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Ser. 1, Östgötalagen och Upplandslagen* (red. Åke Holmbäck & Elias Wessén) (Stockholm 1979) s. 64.

35. *Svenska landskapslagar: Tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Ser. 1, Östgötalagen och Upplandslagen* s. 88.

36. ”Mark” (1966); Folke Dovring, ”Mark karlgill: Ett bidrag till det fornsvenska bötessystemets historia”, *Skrifter utgivna av Institutet för rätthistorisk forskning*, Ser. II, vol. 1 (Lund 1951).

37. SDHK, 1197, RA.

köp, växlades in mot åtta nya penningar som gällde vid köp. Anta att 288 gamla penningar kallades mark karlgill och 192 nya penningar kallades mark köpgill. I Danmark förekom som jämförelse en växlingskurs på tre gamla mot två nya vid indragningar.³⁸ Mark karlgill respektive köpgill skulle mot denna bakgrund inte handla om mark av olika värden, utan mark som räknades med olika mynt, i mynt som hade ett garanterat silverinnehåll respektive mynt som var legala betalningsmedel. En mark karlgill skulle alltså kunna vara en mark som garanterar ett visst silverinnehåll, vilket skulle kunna vara ett sätt att gardera sig mot att böternas värde urholkades på grund av myntförsämringen. Detta är förstås spekulationer, och det behövs ytterligare forskning för att kunna avgöra innebörden av mark karlgill och mark köpgill. Det som talar mot hypotesen är att när Upplandslagen skrevs 1296 kan myntindragningar ha upphört.

Att det saknas direkta källor för mark-kursen inom dåtida Sverige, exklusive Gotland, före 1270-talet reser frågan om den kan rekonstrueras på annat sätt. En teori som förts fram av Hildebrand och Thordeman är att mark penningar var samma som en mark silver när myntningen kom i gång på 1100-talet.³⁹ Det förutsätter en kontinuerlig myntförsämring fram till 1270-talet. Problemet är dock att penningens silverinnehåll under 1200-talet inte försämrades med mer än 15–20 procent. Det talar i stället för en mer stabil kurs för en mark silver före 1270-talet, även om skillnader i kurs kunde existera om så kallade myntindragningar genomfördes. När myntningen kom igång på 1100-talet är det troligt att kursen sattes efter en internationell standard.

Teorin om att mark penningar någon gång i historien exakt motsvarade i både värde och silverinnehåll en mark silver är inte hållbar i ett ekonomiskt perspektiv. Om värdet på myntet skulle motsvara värdet på den metall som myntet är tillverkat av skulle myntverket alltid göra en förlust på grund produktionskostnaderna. Nypräglade mynt genomgick dessutom slitage över tid, så att silverinnehållet aldrig blev garanterat. Om en mark penningar någon gång värderades lika mycket som en mark silver, kunde slagskatten bara garanteras genom att silverinnehållet i en mark penningar blev mindre än i en mark silver.

38. Svensson (2012) s. 190.

39. Hildebrand (1983) s. 933; Bengt Thordeman "Sveriges medeltidsmynt", *Nordisk Kultur*, vol. XXIX (Stockholm 1936).

Ungefär samma kurser som i Sverige har belagts för Danmark och Norge vid denna tidpunkt. Den gutniska marken värderades dock lägre.⁴⁰ Från 1211 finns en kurs på 4,5 gutniska mark på en mark silver.⁴¹ Från 1265 finns en kurs på sex rigiska mark på en mark silver, och en mark rigisk var antagligen värd lika mycket som en gutnisk mark.⁴² Om vi skulle göra ett djärvt antagande om att den gotländska och götländska penningen hade samma värde, skulle det innebära att en gutnisk mark skulle vara värd 75 procent av en svensk mark penningar. Den gotländska och götländska penningen vägde ungefär lika mycket på 1200-talet, cirka 0,15 gram, medan den svealändska penningen vägde dubbelt så mycket, cirka 0,3 gram. En källa från 1281 anger exempelvis att på Öland skulle man vid fiskal uppbörd räkna med "16 penningar på varje örtug", det vill säga 384 penningar på en mark penningar.⁴³ En källa från 1283 anger samtidigt att gutniska pengar användes på Öland,⁴⁴ vilket skulle kunna innebära att en svensk mark penningar räknades som 384 gutniska penningar, som i sin tur motsvarade $1\frac{1}{3}$ mark gutnisk. Skillnaden i kursen på svenska och gutniska mark ger ett ytterligare stöd för en sådan djärv hypotes. Delar vi den kurs på mark penningar som redovisas av Vatikanen på 1270-talet med kursen på gutniska mark från 1265 blir kvoten 76 procent. En hypotetisk mark som vore värd en tredjedel mer än den gutniska marken från 1211 skulle ge en kurs på 3,375 mark penningar på en mark silver. I början av 1200-talet var finvikten för en mark penningar 54 gram.⁴⁵ Antar vi att en mark silver innehöll 95 procent silver, och att slagskatten var som högst 50 procent så blir det en kurs på som lägst 2,5 mark penningar på en mark silver. År 1312 värderades en mark silver till 5 mark penningar eller 7 gutniska mark, vilket skulle innebära att en gutnisk mark var värd 72 procent av en svensk mark. Vid denna tidpunkt hade dock den götländska penningen ersatts av den svealändska.

40. Franzén (2006) s. 156–158.

41. Nanouschka Myrberg, *Ett eget värde: Gotlands tidigaste myntning, ca 1140–1220* (Stockholm 2008) s. 88.

42. L. E. Fauerholdt Jensen, *Mark sølv: mark penninge – mark korn: mønt: mål og vægt i Danmark 1000–1340* (Odense 1990) s. 81–84.

43. SDHK, 1197, RA.

44. SDHK, 1233, RA.

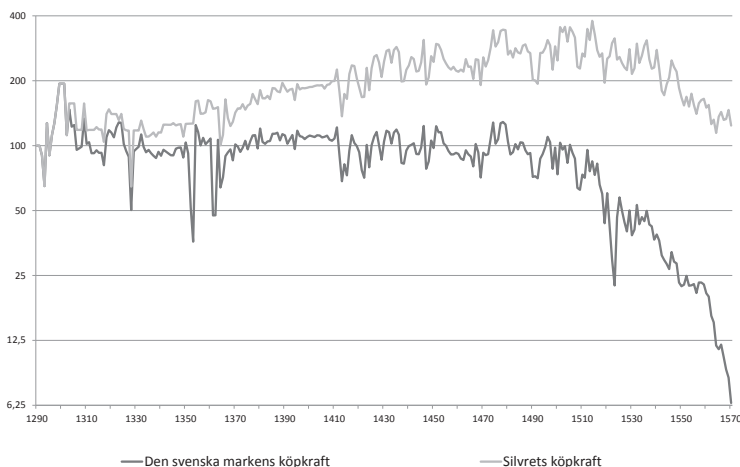
45. Svensson (2012) s. 211.

Myntförsämring och inflation

Ungefär år 1300 infördes ett gemensamt monetärt system i hela kungariket Sverige, och det svealändska systemet med 192 penningar på en mark började gälla även i Götaland. Gotland behöll dock sitt eget monetära system, och på 1360-talet erövrades dessutom Gotland av Danmark. På 1340-talet började Gotland prägla ett mynt av högre valör som kallades för gote, medan örtugen myntades för första gången under Albrekt av Mecklenburgs regentskap (1363/1364–1389).

Figur 3 jämför den svenska markens köpkraft med köpkraften för silver. Trots att silverinnehållet i den svenska marken gradvis försämrades, stod priserna i princip stilla under 1300- och 1400-talen. Vad som kännetecknade perioden i fråga var att silvrets köpkraft ökade, vilket kompenserade för markens lägre silverinnehåll. Trots att alltså mynten försämrades, kunde en mark penningar i början av 1500-talet köpa ungefär lika mycket varor som på 1290-talet. Silvrets köpkraft var som högst år 1514, då ett gram silver kunde köpa nästan fyra gånger mer varor och tjänster än år 1290. Européernas upptäckt av Amerika, och silvrets

FIGUR 3: Köpkraften för silver och den svenska marken (1290 = 100).

Källa: Rodney Edvinsson & Johan Söderberg, "The Evolution of Swedish Consumer Prices 1290–2008", i Rodney Edvinsson, Tor Jacobson & Daniel Waldenström (red.), *Historical Monetary and Financial Statistics for Sweden: Exchange Rates, Prices and Wages 1277–2008* (Stockholm 2010); Rodney Edvinsson & Johan Söderberg, "A Consumer Price Index for Sweden, 1290–2008", *Review of Income and Wealth*, 57:2 (2011).

inflöde därifrån, förändrade detta, och på 1560-talet var silvrets köpkraft tillbaka till nivån på 1300-talet.

Som syns i figur 2 steg kursen på en mark silver i svenska mark kontinuerligt från slutet av 1200-talet och framåt. Detta berodde på att silverinnehållet i en mark penningar föll över tid. Det var främst under tre perioder som mynten försämrades permanent, kring 1300, i början av 1400-talet och i början av 1500-talet. Dessa perioder kännetecknades av ekonomiska och politiska svårigheter, vilka bidrog till att regenterna behövde ta in ökade inkomster genom att försämra mynten.

Figur 2 visar att vid tre tillfällen avvek kursen på mark silver i mark penningar kraftigt, mer än dubbelt så mycket från den långsiktiga trenden: 1353, 1363 och 1523. Dessa avvikelser syns också i figur 3, då köpkraften för mark penningar sjönk kraftigt, utan att någon motsvarande försämring skedde för silvrets köpkraft. Detta handlade om perioder av en så kallade myntförsämringscykel, "debasement cycle". Först genomgår myntet en kraftig myntförsämring, och blir det dominerande betalningsmedlet. Sedan återinförs bättre mynt, men dessa växlas in mot de sämre mynten till en kurs som innebär att det sämre myntet devalveras kraftigt. Myntförsämringscykler har varit speciellt vanliga under krig eller orostider, då kungamakten behövde snabbt hitta nya medel för sin egen finansiering. En myntförsämringscykel brukar ha ett ganska snabbt förlopp, från ett par år till cirka ett decennium, medan en mer gradvis myntförsämring under flera decennier sällan brukar följask av att bättre mynt införs.

År 1353 stod kursen på mark silver i 13,7 mark penningar och år 1363 12–20 mark penningar. 1361 såldes koppar för ett pris som stod mer än dubbelt så högt som det normala.⁴⁶ Vatikanens skrivelser visar på att ett nytt mynt introducerats efter den 22 februari 1354, och de gör en tydlig skillnad mellan mynt som samlades in före och efter detta datum. Det dåliga myntet samlades in under hela perioden 1351–1353, och kallades för gammalt svenskt mynt *antiqua moneta Sueuicana*.⁴⁷ Numismatiska undersökningar visar att det fanns myntsorter med kraftigt minskad silverhalt under denna period.⁴⁸ Roger Svensson menar dock att det är osäkert vilket mynt som skulle kunna knytas till den påstådda myntför-

46. SDHK 8007, RA.

47. SDHK 6799, RA.

48. Malmer (1980) s. 22–23.

sämringen i början av 1350-talet. Hans hypotes innebär att påvedömet fick betalt i sämre norska mynt.⁴⁹ Källan för den dåliga kursen på mark penningar år 1353 anger dock att det handlar om ett mynt som cirkulerade i Sveriges rike; *in regno Suecie communiter nunc currentis*.⁵⁰ Även om det skulle handla om ett mynt som präglades i Norge, men som användes som legalt betalningsmedel i Sverige och kallades för svenskt, är det troligt att de svenska priserna följde det myntet, eftersom priserna i regel följer det sämre myntet. Dessutom kan en svensk-norsk myntunion ha införts under Magnus Erikssons regeringstid. För åren 1352–1353 finns dock inga prisnoteringar dokumenterade i svenska källor.

Man kan förstås fråga sig hur kungen kunde tjäna på att försämra mynten. Om sämre mynt spreds borde inte dessa då mottas till ett lägre värde av allmänheten? Varför började inte allmänheten använda sig av alternativa betalningsmedel, som till exempel utländska eller äldre mynt, som inte genomgick ett värdefall? Internationellt råder det olika uppfattningar angående detta. Enligt Rolnick och Weber anpassades priser och växelkurser snabbt som en följd av snabb myntförsämring. Sämre mynt drev inte nödvändigtvis ut de bättre mynten, i enlighet med Greshams lag, då de bättre mynten kunde cirkulera till ett högre värde.⁵¹ I deras studie av de snabba myntförsämringarna i Frankrike under hundraårskriget 1350–1436 menar Sussman och Zeira i stället att det tog flera år innan priserna hade anpassats.⁵²

Under andra halvan av 1300-talet och början av 1400-talet bildade de nordiska länderna och de vendiska städerna i praktiken ett gemensamt monetärt system.⁵³ Gränsen mellan olika nordiska monetära system var emellertid otydlig på grund av Kalmarunionen. Den örtug som myntades under andra halvan av 1300-talet hade samma silverinnehåll som den tyska Witten. En Witten räknades som fyra lübska penningar. Det gick vidare 48 Witten på den lübska marken, 24 örtug på en mark örtug, och två svenska mark örtug på en tysk mark. I Danmark myntade också Witten-mynt som kallades för "hvid". I Götaland cirkulerade tyska, danska och gotländska mynt. Ett öre i Götaland räknades exempelvis som tre tyska Witten, "vita penningar", eller fyra gotar eller fyra danska,

49. Svensson (2012) s. 196.

50. SDHK 6594, RA.

51. Rolnick & Weber (1986).

52. Sussman & Zeira (2003).

53. Kjell-Gunnar Lundholm, *Sten Sture den äldre och stormännen* (Lund 1956) s. 211–215.

eller själländska, ”ængliska” – en mark dansk mark räknades som 64 ”engelska” mynt, motsvarande engelska pence sterling.⁵⁴ Detta system kunde dock inte upprätthållas, på grund av försämringen av olika mynt som redan inträffat i slutet av 1300-talet.

Yrjö Hyötyniemi visar på att relationen en mark = åtta öre = 32 gutar/gotar från början inte var ett gotländskt system, utan att den svenska marken räknades i gotländska mynt i Götaland.⁵⁵ Någon gång under första halvan av 1300-talet gick Gotland över till det lübska monetära systemet, där en gote sattes till tre tyska penningar. Då en tysk penning senare räknades som två svenska penningar, blev en gote värderad till sex svenska penningar. Detta bekräftas av en källa från 1405, som anger att en svensk penning, det vill säga en myntad örtug, räknades som åtta penningar, medan en gutnisk penning, det vill säga en gote, räknades som sex penningar – troligen handlade det dock om en äldre gote, då goten redan vid denna tidpunkt hade börjat försämrats.⁵⁶ Betydelsen för mark gutnisk på 1400-talet skilde sig därför från tidigare innebörder, vilket läsaren ska ha i åtanke när figur 2 betraktas. När goten sedan försämrades blev en mark gutnisk, som räknades som 32 gutar, av ett annat värde än en mark örtug, som räknades som 24 örtug. Enligt Hyötyniemi räknades den traditionella marken på Gotland, enligt honom under beteckningen ”mark stackota”, som 24 gutar, vilket skulle innebära att den motsvarande 75 procent av en mark på 32 gutar.⁵⁷ Det är samma relation som mellan mark gutnisk och svenska mark penningar på 1200-talet, vilket skulle kunna tyda på att en fast relation rådde mellan marken i Sverige och på Gotland ända fram till början av 1400-talet.

Under 1410-talet drev guten i Götaland ut de bättre mynten, främst svenska örtugar, danska ”engelska” mynt och tyska Witten. Så skedde inte i Svealand eftersom guten inte verkar ha använts där. Under 1400-talet var kursen på mark örtug stabil. I Växjö stadga från 1414 deklarerades att olika böter skulle betalas i örtugar, medan övriga transaktioner kunde betalas i gotländska mynt.⁵⁸ Det uppstod därför två olika monetära

54. SDHK 18918, 17811, och 18646, RA.

55. Yrjö Hyötyniemi, ”Fyra små gotar på en lybsk skilling”, *Nordisk numismatisk unions medlemsblad* (1999).

56. SDHK 16470, RA.

57. Yrjö Hyötyniemi, ”Om gutnisk mynträkning på 1400-talet”, *Nordisk numismatisk unions medlemsblad* (2000) s. 47–49.

58. Jonas Hallenberg, *Historisk afhandling om mynt och warors värde i Swerige, under konung Gustaf I:s regering* (Stockholm 1798) s. 13.

system, ett som räknades i mark gutniska i Götaland och ett i mark örtug i Svealand. I början av 1400-talet var de två markerna av samma värde, fast de räknades i olika mynt.

1413 hade kursen på en mark silver stigit till 11 mark gutniska och år 1430 till 20 mark gutniska. Till en början kallades den försämrade mark gutnisk för en tysk mark, vilket visar på kopplingen till det hanseitiska monetära systemet. Erik av Pommern avsattes som unionskung på 1430-talet. Han flydde till Gotland 1437, och styrde ön fram till 1449. Han försörjde sig även på sjöröveri. Under hans tid accelererade myntförsämringen, och 1444 var kursen på en mark silver 40 mark gutniska. På 1500-talet blev i stället en mark gutnisk en ren räkneenhet för svenska mynt, och sattes till en fjärdedels svensk mark. Från och med mitten av 1400-talet började Gotland och Götaland använda det danska räknesystemet där en mark delades in i 16 skillingar.⁵⁹ År 1453 sattes den danska hviden till tre svenska penningar, vilket innebar att en mark danska värderades till $\frac{3}{4}$ mark örtug. Mark dansk blev en räkneenhet även för svenska pengar.⁶⁰ Först vid mitten av 1500-talet övergavs beteckningarna mark gutniska och mark danska i Götaland till förmån för det svenska räknesystemet.

I Finland på 1400-talet var de vanligaste mynten baltiska. Liksom mark gutnisk i början av 1400-talet var Åbo-marken samma som mark örtug, men räknades i revalska örtugar. På 1400-talet värderades en revalsk örtug vanligen till mellan fyra och sex svenska penningar.⁶¹

På 1500-talet bröts den tidigare perioden av monetär stabilitet som rädde. Örtugen som myntades före 1478 hade ett större silverinnehåll, och benämndes som "gammal örtug". Denna örtug kom att betalas mer än de åtta penningar som var dess nominella värde. År 1481 betalades en gammal örtug nio penningar, motsvarande 1 $\frac{1}{8}$ ny örtug, runt sekelskiftet 1500 tio penningar, i början av 1510-talet 12 penningar och i slutet av 1510-talet 16–18 penningar.⁶² Den gamla örtugen fungerade som ett slags

59. Kenneth Jonsson, "Från utländsk metall till inhemskt mynt", i Kenneth Jonsson, Ulf Nordlind & Ian Wiséhn (red.), *Myntningen i Sverige 995–1995* (Stockholm 1995); Hallenberg (1798).

60. Hallenberg (1798) s. 84 och 155.

61. SDHK 18390 och 18543, RA; *Registrum ecclesiae Aboensis eller Åbo domkyrkas svartbok* (red. Reinhold Hausen) (Helsingfors 1890) nr 345, 349, 364, 366 och 435.

62. O:1, f. 63, Sandbergsska samlingen, RA; Hans Forssell, *Anteckningar om mynt, vikt, mått och varupris i Sverige under de första femtio åren af Vasahusets regering* (Stockholm 1982) s. 22–25.

hårdvaluta under den här perioden, ungefär samma roll som riksdalern hade på 1600- och 1700-talen. Den drevs inte bort från cirkulationen, i enlighet med Greshams lag, genom att den kunde uppfylla en viktig penningfunktion som värdelager.

Myntförsämringen accelererade i början av 1520-talet i samband med Gustav Vasas krig mot Kristian II. Både Gustav Vasa och Kristian II myntade den så kallade klippingen, med ett nominellt värde på 18 penningar som motsvarade värdet på en "gammal örtug". Klippingen hade ett mycket lågt silverinnehåll jämfört med dess nominella värde. Termen "klipping" användes därför att mynten klipptes fram i en kvadratisk form för att spara tid. Kristian II:s klipping myntades inte inom dåvarande Sverige utan importerades i stora mängder från Danmark, eftersom myntet var legalt betalningsmedel inom hela Kalmarunionen. Så länge myntet var legalt betalningsmedel uppfyllde den sin funktion som bärare av en abstrakt monetär enhet. Gustav Vasas klipping är ganska ovanlig. En teori som framförs av Lagerqvist och Nathorst-Böös är att Gustav Vasa kopierade Kristian II:s klipping, och kunde på så sätt skylla problemen på honom.⁶³ Uppgifter finns att kursen på mark silver steg till så mycket som 50 mark i klipping-mynt,⁶⁴ mot en kurs på 16 mark penningar i slutet av 1510-talet. År 1524 devalverades klippingen med en tredjedel till 12 penningar, och senare upphörde den att gälla som legalt betalningsmedel.⁶⁵

Avslutande diskussion

Den äldsta myntningen i Sverige under sen vikingatid kan ses som resultatet av en sedan länge etablerad förmonetär ekonomi där silver utgjorde det mest frekventa betalningsmedlet. Denna nyborna prägling var del av ett samnordiskt initiativ, vilket utgör en påminnelse om att pengar alltid är del av en internationell kontext. Monetära enheter tenderar att importeras. År 1030 upphörde dock den svenska präglingen tvärt, utan att lämna något i arv åt den myntning som satte igång igen vid 1100-talets mitt.

63. Lars O. Lagerqvist & Ernst Nathorst-Böös, *Mynt* (Stockholm 1968) s. 130–131.

64. "Myntz och Sölfwens Werdering", Riksarkivets ämnessamlingar, Misc. 26 Myntväsen, vol. 4, RA.

65. "Klipping" i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid, band 8, Judas-Konfiskation* (Malmö 1963).

Uppsatsen visar att monetariseringen hänger ihop med statsformering. Pengar är mer än bara en vara som används som betalningsmedel, utan måste även uppfylla andra funktioner. Från början var marken enbart en viktenhet för silver. Sedan gjordes en skillnad mellan mark penningar/örtug och mark lödig/silver. Silverinnehållet i en mark silver varierade dock mellan regioner och över tid. Skillnaden mellan mark penningar och mark silver avspeglar varupengarnas hybridkaraktär. Över tid blev denna skillnad ganska stor. Endast de utländska och äldre myntens värde motsvarade sitt metallinnehåll. Eftersom de inte var lagliga betalningsmedel värderades dessa inte som pengar, utan snarare som varor. Ett av de tidigaste kännetecknen för uppkomsten av en penningekonomi är att mynt började räknas i stället för att vägas. Först då blev mynten fullt ut bärare av en abstrakt monetär enhet. Vi visar på att en avgörande brytpunkt i detta hänseende inträffade under andra halvan av 1200-talet, då betalningar i bevarade källor huvudsakligen började göras i mark penningar i stället för mark silver.

Det monetära systemet i Sverige under den följande medeltiden var mycket komplext. En faktor som bidrog till komplexiteten var att det existerade olika monetära räknesystem i olika delar inom både nuvarande och dåvarande Sverige. Under 1300-talet fick Svealand och Götaland ett gemensamt monetärt system, men under Kalmarunionens tid skedde en regionalisering. Vi visar på att denna regionalisering uppstod i början av 1400-talet till följd av att sämre gotländska mynt drev ut de bättre mynt som cirkulerade. Först på 1500-talet gick Götaland tillbaka till det svenska räknesystemet, vilket i sin tur avspeglade en centralisering av den svenska statsmakten.

Mark var den högsta monetära enheten som användes, trots att markmynt kom att präglas först på 1500-talet. Under medeltiden genomgick marken ett antal förändringar, och gav upphov till flera olika monetära enheter. Då olika mynt användes gjordes det på 1400-talet en skillnad om mark räknades upp i exempelvis gutar, revalska örtug eller örtug. På 1200-talet räknades en mark som antingen 192 svealändska eller 384 götäländska penningar. Så länge de olika mynten inte genomgick förändring kunde marken fungera som en gemensam räkneenhet. När relationen mellan silverinnehållet i de olika mynten förändrades blev det dock viktigt att göra skillnad mellan exempelvis en mark i 32 gutar och en mark i 24 örtugar. Vissa mark-enheter fick då ett högre värde än andra.

I och med uppkomsten av en penningekonomi, och att mynt cirku-
lerade till sitt nominella värde i stället för sitt värde som silver, gav det
kungamakten möjligheten av få in slagskatt. Varupengarnas hybrid-
egenskap gav periodvis upphov till myntförsämring och inflation, även
om myntförsämringen doldes bakom en stigande köpkraft hos silver.
Speciellt under krisperioder, såsom efter digerdöden och i början av
1520-talet, försämrades mynten dramatiskt för att öka kungens inkom-
ster, vilket följdes av en devalvering av de sämre mynten och en prägling
av bättre mynt. Sådana myntförsämringscykler är väl kända från övriga
Europa, exempelvis i Frankrike under hundraårskriget.

The early formal Swedish monetary system

The purpose of this essay is to analyze the rise of the formal Swedish mon-
etary system after the Viking Age coinage in the town of Sigtuna 995–1030.
The essay shows that monetization is related to state formation. With the
rise of the monetary economy, there appeared a difference between "mark
penningar", which was a monetary unit of account, and "mark silver", which
was a weight measure for silver. The silver content of the silver mark, how-
ever, varied across regions and over time. The monetary system was based
on silver, and the coins functioned as commodity money. The difference
between mark penningar and mark silver reflected the hybrid nature of
commodity money, as both commodity and money. Over time the value dif-
ference between mark penningar and mark silver became quite significant.
Earlier research has speculated that mark penningar was originally the same
as mark silver. However, we argue that this was probably not the case when
minting started again in the mid-12th century.

One of the earliest signs of the emergence of a monetary economy is that
coins begin to be counted rather than weighed. Only then do coins fulfil
their function as carriers of a unit of account. The article shows that a crucial
juncture occurred during the second half of the 13th century, when payments
as recorded in extant sources began to be made mainly in mark penningar
instead of mark silver.

The monetary system in Sweden during the subsequent centuries was

very complex, and became even more so due to the different regional systems of account. Although the monetary systems in Svealand and Götaland were united in the 14th century, in the 15th century there was a return to regional counting systems. We show that this regionalization arose in the early 15th century due to the debasement of the Gotlandic coins that circulated in Götaland. It was not until the 16th century that Götaland definitively adopted the Swedish counting system, which in turn reflected the centralization of Swedish state power.

With the rise of a monetary economy, coins circulated at face value instead of at their specie value. This gave the king the possibility to raise seignorage. The hybrid nature of commodity money periodically gave rise to debasement and inflation, although the debasement was hidden behind the rising purchasing power of silver during the 14th and 15th centuries. Especially during crisis periods, such as after the Black Death and in the early 1520s, coins were dramatically debased.

Keywords: money, Sweden, Middle Ages, coin, mark, silver